

EYÜPSULTAN SINIRLARI
İÇERİSİNDE
HATTAT
MUSTAFA RAKIM'A AİT
MEZARTAŞI KİTABELERİ

DR. SÜLEYMAN BERK

1964 Bursa doğumlu. İlk orta ve lise tahsilini İstanbul'da tamamladı. 1998 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Fakülte yıllarında hattat Muhittin Serin'den rik'a meşketti. Hattat Hasan Çelebi'den başladığı sülüs ve nasib meşklerine devam etmektedir. Temmuz 1999'da "Hattat Mustafa Rakım'da Celi Sülüs ve Tuğra Estetiği" isimli doktora tezini Prof. Dr. Muhittin Serin'den tamamladı

Resim 1: İsmail Zühdî
Kabrinin 1996 yılındaki Genel
Görünümü

Resim 2: İsmail Zühdî
Kabrinin 1999 yılındaki Genel
Görünümü

Rûhâniyetli belde Eyüpsultan, hat sanatımız açısından da önemli bir mekândır. Burada mevcut cami, türbe, çeşme ve mezartaşı kitabelerinde hat sanatının önemli şâheserlerini görebilmek mümkündür.

Konumuz olan mezataşlarının hattatı Mustafa Râkım Efendi 1171/1758 Ordu/Ünye doğumlu olup, küçük yaşta İstanbul'a gelerek hattat olan ağabeyi İsmail Zühdî (?-1806) Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşketmiştir. Hat

icazetini 12 yaşında 1183/1769 yılında almıştır. 1241/1826 yılında vefat eden Râkım Efendi'nin türbesi Fatih Karagüm-rük, Atik Ali Paşa Cami karşısındadır.

Hattat Râkım'ın yazıda asıl maharetini ortaya koyduğu alan celî sülüstür. Padişah tuğralarına da son estetiği Râkım vermiştir. Osmanlı'da aklâm-ı sitte-de (sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevkî' ve rikâ) özellikle sülüs ve nesih-te daha ikinci Bâyezid döneminde bir üs-lûp oluşmasına rağmen, celî yazıda

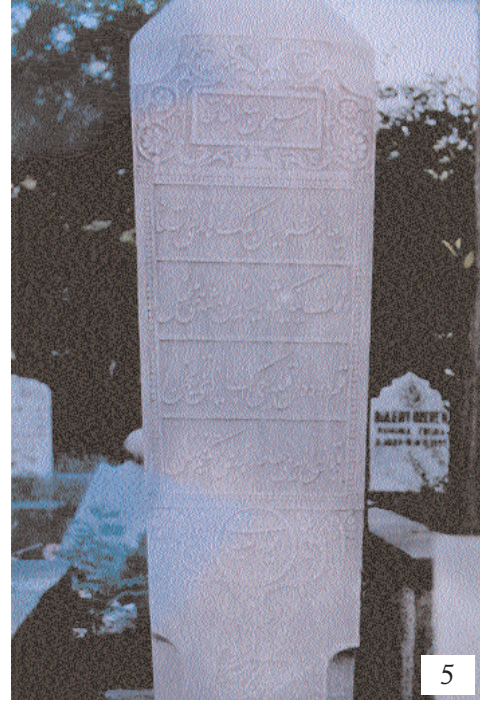
Resim 3: İ. Zühdi Kabri'nin
Celî sülüs ile Yazılan Baştaşı

Resim 4: Aynı Baştaşı'nın
İmza Kısmı

Resim 5: İ. Zühdi Kabri'nin
Celî Ta'lik ile Yazılan
Ayaktaşı

3

5

4

XIX. yüzyıla kadar istenen seviyede başarı sağlanamamıştır. Râkım Efendi daha önce sülüste sağlanan başarıyı celî sülüse tatbik etme başarısını göstermiştir. Celî'de kalem hakimiyetini sağlamış, harfleri estetik ölçülerine kavuşturmuştur. Harflerin istifinde de o güne kadar sağlanamayan başarıyı sağlamıştır. Osmanlı'da istif Râkım'la gelişme yoluna girmiştir.

Râkım'ın bugün Eyüpsultan sınırları içerisinde mevcut mezarlıklarda, dört kabirde beş adet mezartaşı kitabesi mevcuttur. Kaynaklarda, bir altıncı me-

zartaşı kitabesinden de bahsedilmekte ise de bu kitabe, bugün yerinde mevcut değildir.(1) Bu mezartaşı kitabelerinden ikisi İsmail Zühdi kabrinde, biri celî sülüs diğeri ise celî tâ'lik olarak bulunmaktadır. Bu mezar kitabelerinin dördü imzalı, biri ise imzasızdır. Kitabelerin tamamında tarih mevcuttur. İmzasız olan kitabenin Râkım'a aidiyeti yazısındaki üslûptan merhum hattat Necmeddin OKYAY (1883-1976) tarafından tespit edilmiştir.(2)

Bu kitabelerin tarih olarak ilk olanı, ağabeyi İsmail Zühdi için hazırladığı mezartaşı kitabesidir. Bu mezartaşının baştaşı celî sülüs, ayaktaşı ise celî tâ'lik ile yazılmıştır. Celî sülüs ile yazılan baştaşının özelliği, Râkım'ın celî tavrını ortaya koyduğu ilk eserlerinden olmasıdır. Mezartaşı, Edirnekapısı mezarlığı mescidinin bulunduğu adada, mescidin az ilerisinde yolun sağa kıvrıldığı dirsekte bulunmaktadır. (Resim 1) Râkım bu taş kalıp olarak hazırladığı akşamı, ağabeyisini rüyada görür. İsmail Zühdi, Râkım'a, elifleri cılız yapmışsın, onlara birer kaftan giydir!" der. Bunun üzerine Râkım, eliflere hakkını verir.(3) Buna rağmen, bu kitabedeki eliflerde mevcut cılızlık giderilememiştir. Özellikle ikin-

ci satırda *kâtip* kelimesindeki *elif*, yine aynı satırda *sultan* kelimesinde *tı* harfinden sonra gelen *elif*, üçüncü satırda *er-Rabbânî* kelimesinde *ba'*nın *elif'i*, dördüncü satırda *El-Hattâtîn* kelimesinde birinci *tı* harfinden sonra gelen *elif* yazıda kullanılan kaleme göre cılız kalmışlardır. Kitabenin birinci satırında *te-âlâ* kelimesinde, küplü *ayn* harfinden sonra gelen *elif* ve *lâm* harfini ustalıkla birleştirmesi, ikinci ve üçüncü satırda *n'*deki *ya* harfini, beşinci ve altıncı satırdaki *ya* harfini *yay-ı ma'kûse* şeklinde kullanması, dördüncü satırda *merhum* kelimesindeki *vav* ve *mim* harflerinin başını ortak (Tetabuk)(4) kullanması yazının terkibine güzellik katmıştır. Harfler, Osmanlı celî sülüsünde büyük atılım yapan Râkım'ın tavrını ortaya çıkarmaya başladığı ilk güzel örnekler olarak görülebilir. Diğer harfler gibi, küplü harflerin tenâsübü de fevkalâdedir. Kitabenin altında Râkım'ın beyzî madyon içerisinde istifli "*Ketebehu Râkım el-ma'ruf bi-ebi'l-merhum*" şeklinde imzası mevcuttur.(Resim 4) Tarih yazıldığı rakamlar da oldukça güzeldir. Bu kitabe Râkım'ın sanat hayatının gelişme, (kalfalık) dönemine izafe edilebilir.(5) (Resim 3)

İsmail Zühdi kabrinin celî tâ'lik ile olan ayaktaşının nâzımını da Râkım'dır. Râkım celî sülüstten başka, az sayıda da olsa tâ'lik ile de eser vermiştir. Tâ'lik yazıyı bir hocadan meşk edip etmediği hususunda kaynaklarda bir bilgi mevcut değildir. Yalnız, bu yazı ile devamlı meşgul olmamasından dolayı tâ'lik yazısında istikrar yoktur. Celî Sülüs'ten gelen alışkanlıkla, tâ'lik yazılarında satırlar istiflidir. Harfleri, o devrin tâ'lik üstadı Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi'ye göre farklı olup(6) ilk devir tâ'liklerinin İran üslûbunda olduğu iddia edilmiştir.(7)

Râkım, İsmail Zühdi mezarı ayaktaşı kitabesinde, birinci satırda *zaman* ve *Zühdi* kelimelerinin *ze* harfini istif alışkanlığıyla olsa gerek, kendilerinden

Resim 6: Ayaktaşı'nın İmza Kısmı

Resim 7: İ.Zühdi Kabri Önünde Yere Dikili Durumda olan Celî Sülüs Hâfız Mubammed Efendi Mezartaşı Kitâbesi

Resim 8: Hâfız Mubammed Efendi Mezartaşı Kitâbesi İmza Kısmı

Resim 9: Seyyid Halil Efendi'ye Ait Celî Sülüs Mezartaşî Kitâbesi

Resim 10: Eyüp. Çelebi Mustafa Reşî Efendi Mezartaşî Kitâbesi Genel Görünümü

Resim 11: Reşîd Efendi Mezartaşî Kitâbesinin 1959 Yılında Hâlûk KONYALI Tarafından çekilen Fotoğrafi (M. Uğur DERMAN Arşivi)

9

11

10

önceki harflerin üstüne yerleştirmiştir. Aynı şekilde, ikinci satırda *olmuşdu* ve *ber* kelimeleri, üçüncü satırda *kıldı* ve *menzil* kelimeleri kendilerinden önceki harflerin üzerine âdeta istiflenerek yazılmışlardır. (Resim 5) Bu kitabenin sonunda yine tâ'lik ile "*Ketebebu Râkım el-müderriş gufire lebu ve li ebîbî'l-merhum*" ibaresiyle imza mevcuttur. (Resim 6) Yazı

oldukça keskin bir şekilde yazılmış olup aynı titizlikle taşâ geçirilmiştir.(8) İki sene öncesine kadar etrafı mezbelelik olan bu mezarlık bütünüyle ele alınarak, mezarlığın ihata duvarı yenilenmiş, çöpler de kaldırılmıştır. Ayrıca çok isabetli bir kararla İsmail Zühdi kabri de demir kafes içerisine alınmıştır. (Resim 2)

Râkım'ın celî sülüsle yazdığı, h.1222/1807 tarihini taşıyan ve yerinden sökülerek İsmail Zühdi mezarı önünde yere dikilen Hafız Muhammed Efendi'ye ait mezartaşında dikkat çeken hususiyet imza kısmının sonradan törpülenmiş olmasıdır. (Resim 8) Râkım'ın kitabenin yazısını beğenmediğinden sonradan imzasını törpülediği rivayet olunur.(9) Bu mezartaşının gerek yazısı gerek terkibi, bir yıl önce yazılan İsmail Zühdi taşına göre geridir.(10) (Resim 7)

İsmail Zühdi kabrinin yüz metre aşığınsında, yolun sağındaki kabristanda Seyyid Halil Efendi mezartaşî celî sülüs ve h.1224/1810 tarihli olup imzasızdır. Kitabenin başında bulunan Lafzatullah, Râkım'ın mezartaşlarında kullandığı tek örnektir. Başta Lafzatullah olmak üzere harfler oldukça düzgün, tenâsübünde ve canlıdır. Hareke ve tezyinî işaretler ya-

12

Resim 12:
Aynı Mezarlığından Detay
(Hattat Mehmed Özçay Arşivi)

Resim 13: Aynı Kitâbeden
Detay (Hattat Mehmed
ÖZÇAY Arşivi)

Resim 14: Aynı Kitâbeden
Detay (Hattat Mehmed
ÖZÇAY Arşivi)

Resim 15: Aynı Kitâbeden
Detay (Hattat Mehmed
ÖZÇAY Arşivi)

zıda geri plandadır, kitabede hafler gövdeleri ile ön plandadır(11) (Resim 9)

Eyüpsultan Türbesi Haziresinde mevcut Çelebi Mustafa Reşîd Efendi mezar taşı, Râkım'ın mektep olmuş mezar taşı kitabelerindedir. (Resim 10, 11) Celî Sü-lûs'le yazdığı bu kitabe hattatların, kitabesi cihetiyle ziyaretgâhı olan bu taş ile alâkalı olarak Hattat Sâmi Efendi (1838-1912); "Dünya kuruldu kurulu öyle bir mezar taşı daha yazılmadı. Öyle bir Kethudây-ı sadr-ı âli yazacak adamın alınım karşılığım" demiştir. Sâmi Efendi, taşın başındaki "Hu-ve'l-ballâku'l-bâki" istifini daha bir yoluna koyarak yazmıştır. Hattatlar bu mezar taşından kalıp alarak kendilerine örnek itti-haz etmişlerdir. Necmeddin OKYAY merhum, Hattat Fehmi Efendi (1860-1915), Çırçırılı Ali Efendi (Ö.1902), Sami Efendi ve Ömer Vasfi (1880-1928) Efendi'lerin terekelerinden bu taşın kalıbının çıktığını belirtmişlerdir.(12)

Râkım'ın sanat hayatını tasnif edildiğinde şöyle bir durum ortaya çıkar; ica-zet aldığı yıl olan 1183/1769 yılından, ağabeyisi İsmail Zühdi'nin ölüm yılı 1221/1806 arası çiraklık dönemi, ağabeyinin ölümü ve tavrını ortaya koymaya başladığı 1221/1806 ile 1230/1815 yılları arası kalfalık dönemi H.1230'dan

13

14

15

Resim 16: Aynı Kitab'e'nin İmza Kısmı

Resim 17: Reşid Efendi Mezar taşı Kitâbesi'nin Hattat Fâik Efendi Tarafından Alınan Kalıbı (Hattat Râkım Türbesinde iken, Nisan 1998'de İstanbul Vakıflar Hat Sanatları Müzesine intikal etmiştir.)

Resim 18: Reşid Efendi Mezar taşı Kitâbesi'nin Hattat Çırçır Ali Efendi tarafından alınan kalıbı (Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu)

16

sonrası ise ustalık dönemidir. Râkım en güzel eserlerini H.1234 yılında yazmıştır. Harf ve terkip olarak mükemmel olan Çelebi Mustafa Reşid Efendi Mezar taşı kitabesinin harfleri, Râkım'daki celî sülüs gelişiminin zirvesini temsil etmektedir. Mermer işçiliği cihetiyle de, harf kenarlarından taşın pahının alınması, eserin güzelliğine güzellik katmıştır. (Resim 12-15)

Kitabenin ilk satırında "devlet-i aliyyeden", ikinci satırda "ketbudây-ı sadr-ı âli", üçüncü satırda "defterdâr ve reisü'l-küttâb" son satırın girift bir şekilde tertip edilmesi Râkım'ın istifteki kudret ve dehasına işaret sayılabilir. (Resim 13,15) Dördüncü satırdan *nâzır* kelimesinde *zı* harfinin *elifi* ile *nâ*'daki *elif'in* ortak (teta-bukî) olarak kullanılması, beşinci satırda küplü *ayn* harfinden *lâm'a* geçiş ve alt tarafta *mim* harfinin teşekkülü, o güne kadar görülme-yen istif nükteleridir. Ayrıca kitabenin en üstünde bulunan "Hu-ve'l-ballâku'l-Bâki" ilk defa Râkım tarafından bu şekilde istif edilmiş, istif bu şekli ile mektep olmuştur.(13)

İlk satırda "kudemâyı ..." bulunan kaf harfinin göz kısmı koparak yere düşmüş idi, geçen yıl kitabenin dibinde bulunan parça yerine yapıştırılmıştır.

18

(Resim 12)

BİBLİYOGRAFYA

ALPARSLAN, ALİ . Ünlü Türk Hattatları, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, 147 s.

HASKAN, M. Nermi. Eyüpsultan Tarihi, İstanbul, Eyüpsultan Vakfı, 1996,456 s.

İbnülemin (Mahmud Kemal İNAL). Son Hattatlar, İstanbul, 1955, 500 s.

DERMAN, M. Uğur. Sabancı Koleksiyonu, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 61, 1995, s. 14-179.

- İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı, İstanbul, IRCICA, 1992, 33-34,178-244.

- Hattat Mustafa Râkım Efendi, Dosya, M. Uğur Derman Arşivi.

- "Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız", TTOK Belleten, s. 49, 1975, S. 36-47.

DİPNOTLAR

1) M. Uğur DERMAN, "Hattat İsmail Zühdi Efendi", *Hayat*, sy. 49, 27 Kasım 1969, s. 26. (Kitabenin İsmail Zühdi'nin kızı Fatma Zebra hanıma ait olduğundan bahsedilmektedir.)

2) Bu bilgi, M. Uğur DERMAN Bey'den naklen alınmıştır.

3) M. Uğur DERMAN, *Sabancı Koleksiyonu*, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 64, 1995, s. 100.

4) Tetabuk: Sülüs ve celî sülüs hattında değişik harflerin benzer kısımlarının kesitirilerek yazılması (Bkz. M. Uğur DERMAN, *İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı*, İstanbul, IRCICA, 1992, s. 213)

5) Celî sülüs ile olan baştaşımm ibaresi,

Rabimebu'l-lab
Kâtibi's-sarayı's-sultânî
ve Hâzin-i kelâmu'r-rabbânî
Reîsu'l- hattâtîn merbum
İsmâil ez-Zühdi
Efendi râbiçun Fâtiba
1224
Ketebebu Râkım el-ma'ruf
bi ebi'l-merbum

6) Derman, *İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı*, 204.

7) Ali ALPARSLAN, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 95.

8) Celî tâ'lik ile olan ayaktaşımm ibaresi,

Rubiçun lillabi'l Fatiba
Deriğâ hoş nüvâsan-ı zamanın Zühdi-i üstâdi
Vefat etti kîm âsârıyla zeyn olmuşdu ber mahfil
Kalem dâd-i dilin kıldı mürekkep yazdı tarihin
Kubûri eyledi Hattat Zühdi âb kim menzil
fi 1224 yevmi'l-id
Ketebebu Râkım el-Müderriş gufire lebu ve Li ebî-
bi'l merbum

İbnülemin merbum Son Hattatlar (s. 480)'da bu kitabedeki "kubûr" kelimesine itiraz ederek bu kelimenin burada yanlış kullanıldığını belirtmektedir.

Halbuki, buradaki "kubûr" kelimesi "Kabr= Kabir" kelimesinin çoğulu değil, kalem kutusu anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu mısram manası; Hattat Zühdi, kalemini Kubûr'a (kalem kutusu) koydu, artık yazı yazmayacak, şeklinde anlaşılmalıdır.

9) Derman, *TTOK Belleten*, sy. 49 (1975) s. 37.

10) Celî sülüs ile olan kitabenin ibaresi,

Allabu mûnisu kulli vahîdin
Karagümrük'te tabta minare mektebi
Hocası Şeybu'l-kurrâ
Evliya Hâfız Muhammed
Efendi râbiçun Fâtiba
Sene 25 Zilhicce 1222
Meşekahu Râkım el-Müderriş

11) Celî sülüs ile kitabenin ibaresi

Allab
Tarîk-i nakşibendiyye fukarasımdan
Merbûm ve mağfûru'l-hâc
es-Seyyid Halil Efendi
Râbiçun el-Fâtiba
Sene 13 Zilhicce 1224

12) Bu bilgiler, Mustafa Râkım Dosyası, M. Uğur DERMAN Arşivi'nden alınmıştır. (Ayrıca bkz. Derman, *TTOK Belleten*, 40, 42) Çırcırlı Ali Efendi tarafından alınan kalıp (Resim 18) bugün Türköpetrol Vakfı Koleksiyonundadır. Burada bahsedilmeyen hattat Fâik Efendi tarafından çıkarılan kalıp ise, Râkım türbesinde asılı iken Nisan 1998 tarihinde Vakıflar, Hat Sanatları Müzesi'ne intikal ettirilmiştir. (Resim 17)

13) Celî sülüs ile olan kitabenin ibaresi,

Huve'l-Hallâku'l Bâki
Kudemây-ı erkân-ı devlet-i aliyye'den
Olup Tophane-i âmire nâzırı
Bi'd-defeât kethudây-ı sadr-ı âli
ve Şikkî evvel-i defterdâr ve reîsu'l-küttâb
İken vedâ-ı âlem-i fâni iden merbum ve mağfû-
ru'n-leb el-bac

Çelebi Mustafa Reşid Efendi râbiçun Fatiba
Sene 16 Rebû'l-abir 1234 fi leyleti'l-hamîs
Rakamebu Mustafa Râkım gufirelebuma